

Politiske idéer og politisk praksis - belyst ved den tyske fascisme.

Knut Venneslan

Problemstillingen.

Holocaust-filmen som for en stund siden ble vist i Fjernsynet og bombeattentatet mot et av 1.mai togene i Oslo, hvor Norsk Front var innblandet, har vakt berettiget oppsikt. Fascismen og da særlig i dens tyske utgave, er igjen blitt et aktuelt politisk tema. Bak de diskusjoner som er blitt ført, ligger det etter vår oppfatning to problemsammenhenger som er nøye knyttet sammen: hvorledes kunne dengang et fascistisk diktatur bli opprettet i Tyskland, et diktatur som bl.a. hadde massemyrderiet av millioner av jøder som konsekvens - og: kan noe slikt skje igjen, i vårt land eller i land som vi ellers politisk og økonomisk sammenligner oss med, representerer altså fascismen for oss idag en direkte politisk trussel?

Det er ikke vår oppgave å analysere disse problemsammenhenger. De angir imidlertid en ramme for den problemstilling som opptar oss her og nå, nemlig betydningen av den fascistiske ideologi og propaganda (her ut fra NSDAP) for etableringen av den fascistiske massebevegelsen og dermed for de politiske endringer som fant sted i Tyskland fra ca. 1930 og utover, endringer som kulminerte i den fascistiske maktovertagelse i januar 1933. Den siste del av problemstillingen får vi ikke anledning til å behandle særlig utførlig.

For å forklare problemstillingen skal vi ta utgangspunkt i to forhold. For det første: ved valget i Tyskland i 1930 fikk NSDAP 18,3% av stemmene, i 1932 37,4%. Et parti som tidligere

bare hadde blitt støttet av en liten høyreekstrem minoritet og som fra sin nystiftelse i 1925 hadde levd en temmelig kummerlig tilværelse, vokste plutselig frem til å bli en nasjonal massebevegelse (partiet fikk i 1928 2,6% av stemmene). Valgsuksessen i 1930 kom fullstendig overraskende på den politiske offentlighet. I SPD-kretser var man forfjamsset og nedslått. Det mest nærliggende lå i å forklare den ut fra den økonomiske verdenskrise og den politiske ustabilitet som denne hadde bragt med seg.

For det andre: da Hitler den 31.januar 1933 ble utnevnt til rikskansler av den tyske president, ble han ikke bare støttet av storindustrien og de tradisjonelle overklasser. Han hadde en massebevegelse bak seg. Gjennom Hitler øynet massene en mulighet for å realisert sine politiske krav og interesser. All den elendighet som Weimarrepublikken og den økonomiske verdenskrise hadde resultert i, skulle gjennom det "tredje rike" en gang for alle bli overvunnet. Uten en slik massebevegelse var Hitler uinteressant for dem som hjalp ham til makten. Massebevegelsen var en nødvendig betingelse for maktovertagelse, for opprettelsen av det fascistiske diktatur.

I perioden fra 1929/30 til 1933 foregikk det altså markante forandringer i Tyskland. En massebevegelse fremkom som fikk avgjørende betydning for de videre politiske begivenheter. Hvorledes fremkom massebevegelsen? De som sluttet opp om NSDAP og som utgjorde ryggraden i massebevegelsen, tilhørte i hovedsak det tradisjonelle småborgerskap - småhandlere, håndverkere, småbønder - og de nye mellomlagene (en viss oppslutning fra arbeiderklassen kan ikke benektes, selv om den i forhold til klassens andel av totalbefolkningen var relativ lav. I stor grad dreide det seg dertil om arbeidsløse). Rundt 1928 hadde

disse forholdt seg annerledes. Ved valget dengang hadde store deler av det tradisjonelle småborgerskap stemt på borgerlige partier. De nye mellomlagene hadde delvis stemt borgerlig, delvis sosialdemokratisk. Valget var nettopp en suksess for SPD som ble den ledende kraft i den regjering (den "store koalisjon") som ble dannet som følge av valgresultatet.

Etterhvert mistet imidlertid de borgerlige partier (bortsett fra det katolske sentrumparti) sitt grep på massene. Fra 1928 til 1932 tapte de ca. 73% av sine velgere til NSDAP, de liberale partier noe mer, de konservative betydelig mindre. Prosessen foregikk slik: først skrumpet det konservative tysknasjonale parti og det tyske folkeparti (som ble støttet av den moderne storindustri) sammen, deretter (i 1932) det "venstreliberale" DDP og de mindre, ofte regionalt baserte partier som på mange punkter lignet NSDAP.

Det er i denne forbindelse berettiget å snakke om et brudd i representasjonsforbindelsen mellom disse partiene og det tradisjonelle småborgerskap/de nye mellomlagene. Partiene som deler av det politiske statsapparat, var ikke mer istand til å artikulere massenes krav og interesser. Den elendigjøsring og usikkerhet som den økonomiske krise og den politiske ustabilitet hadde ført med seg, spesielt for det tradisjonelle småborgerskap, ble ikke lenger oppfanget av de ideologiske sammenhenger som disse partiene forvaltet. Integrasjonsmekanismene sviktet. De praksisformer som var blitt legitimert gjennom slike sammenhenger og som hadde selvfølgeleggjort bestemte politiske, moralske og rettslige forestillinger og handlinger, tapte sin troverdighet. Det ble dermed åpnet for en annen interpellasjon av individene, for andre måter å konstituere de på som forestillende og handlende objekter.

Bruddet i representasjonsforbindelsen må tolkes som en indikasjon på en mer generell ideologisk krise, en krise som først lar seg forklare, blir andre ideologiske statsapparater enn det politiske og dermed "svikten" i andre typer integrasjonsmekanismer trukket frem. Krisen selv angikk dominansen av den herskende ideologi i disse statsapparater. Det ble derfor egentlig stilt spørsmålsteget ved berettigelsen av dominansgrunnlaget til de klasser og sjikt som hadde statsmakten.

Hva som objektivt forårsaket bruddet i representasjonsforbindelsen og den ideologiske krise (d.v.s. de reelle økonomiske og politiske prosesser som foregikk og som fikk sine spesielle konsekvenser for det tradisjonelle småborgerskap og de nye mellomlagene), skal vi ikke her gå inn på. For vårt formål er det tilstrekkelig å konstatere at en protestbevegelse tok form i massene, en protestbevegelse som ble båret oppe av det tradisjonelle småborgerskap selv om den som massebevegelse først ble gjort mulig av de nye mellomlagene, og at den ble fanget opp av og integrert i en ny ideologisk sammenheng. Andre integrasjonsmekanismer ble virksomme, andre praksisformer og dermed andre forestillinger og handlinger fikk legitimitet. Med andre ord: massene sluttet opp om NSDAP, partiets ideologi og propaganda slo igjennom. Massebevegelsen ble følgelig en fascistisk massebevegelse.

Nå slo NSDAP's ideologi og propaganda uten tvil igjennom fordi den sto for et svar på massenes reelle problemer og krav. Et annet svar hadde vært mulig, et svar fra arbeiderbevegelsen. Arbeiderbevegelsen var imidlertid politisk splittet. Dens partier hadde heller ikke vært istand til å utarbeide en politikk som var egnet til å ivareta interessene til de som inngikk i

massebevegelsen. (KPD's forsøk i så henseende i 1930 og 1931 var rent taktisk betinget.) At NSDAP's svar vant frem, må også sees i forbindelse med den forvirring som preget de klasser og sjikt som hadde statsmakten. De klarte ikke å løse sine interne motsigelser eller å nøytralisere motsigelsene til massene. Storindustrien og de tradisjonelle overklasser bakket ikke lenger opp de borgerlige partier. De satset på utenomparlamentariske virkemidler, på halvmilitære organisasjoner og ga storstilte økonomiske bidrag til partier som NSDAP.

Gjennomslaget for NSDAP's ideologi og propaganda førte til en forskyving i den ideologiske orientering til de borgerlige partier. Innen de liberale og konservative grupperinger kom det til en tilnærming og tilpassing både når det gjaldt idéer og forestillinger og praksisformer. For å antyde konsekvensene på det politiske plan skal vi her bare nevne at det i begynnelsen av høsten 1932 foregikk forhandlinger mellom det katolske sentrumsparti og Hitler med tanke på regjeringssamarbeid.

Ut fra det som hittil er blitt sagt, lar det seg gjøre å formulere den problemstilling vi er opptatt av på en mer presis måte: det gjelder å undersøke sentrale elementer i NSDAP's ideologi og propaganda for å vise hvorledes den var egnet til å fange opp massene og å integrere de i en ny ideologisk sammenheng slik at en fascistisk massebevegelse så dagens lys. Poenget ligger i å få grep på mekanismene for etableringen av en fascistisk massebevegelse - ikke i å forklare de objektive betingelser økonomisk og politisk for fremveksten av massebevegelsen. En videre oppgave innen rammen av den problemstillingen ville bestå i å undersøke på hvilke måter en slik ideologisk sammenføyning massebevegelse i en gitt konjunktur (sml. splittelsen i arbeiderbevegelsen og forvirringen blant de klasser og sjikt som

hadde statsmakten) direkte fikk innflytelse på de politiske endringer som fant sted i Tyskland fra ca. 1930 og utover. Endringene kulminerte i den fascistiske maktovertagelse, en maktovertagelse som ikke bare var akseptabel for storindustrien og de tradisjonelle overklasser, men som de selv anså for å være i deres egen interesse.

En undersøkelse av NSDAP's ideologi og propaganda ut fra en slik synsvinkel må ta hensyn til følgende punkter:

- 1) hjørnesteinene i den fascistiske ideologi, ideologi her i betydningen: et system av idéer og forestillinger,
- 2) de sentrale politiske idéer som inngikk i denne ideologien,
- 3) den fascistiske ideologiens materielle eksistensform: NSDAP som parti,
- 4) den fascistiske ideologiens funksjonsmåte, nemlig propagandaen,
- 5) den fascistiske offentlighet: "foreningen" av den fascistiske ideologi og propaganda og massenes behov, krav og interesser.

Det sier seg selv at vi ikke kan gå i detaljer når det gjelder de enkelte punkter. Vi er først og fremst interessert i å få frem den sammenheng eller det "felt" som blir angitt gjennom dem.

Hjørnesteinene i den fascistiske ideologien.

Karakteristisk for denne ideologien er dens mangel på en eksplisitt enhet. En rekke idéer og forestillinger er kjørt ihop uten at sammenhengen mellom dem kommer klart frem. Den uttrykker seg da også helst i almene fraser og uforpliktende paroler, tviholder så å si på sin vaghet. Noen undersøkelser fra fascistisk hold som mer direkte redegjør for hva den

egentlig innebærer, finnes ikke. Enheten må derfor utleses idet det blir tatt hensyn til dens materielle eksistensform og dens funksjonsmåte:propagandaen.

I spørsmålet om enhet adskiller den fascistiske ideologien seg tydelig fra f.eks. den liberale. Denne uttrykker et livssyn eller en verdensanskuelse hvor de enkelte elementer står i et internt og delvis systematisk forhold til hverandre. Den liberale ideologien har i tillegg tatt opp i seg en rekke alment aksepterte teoretiske momenter av vitenskapelig og filosofisk art. Den oppfatter seg som fundert i slike. Også på dette punkt finnes det viktige forskjeller.

Vi skal forsøke å få frem enheten i den fascistiske ideologien gjennom å sette opp noen hjørnesteiner. Det gjelder å ramme den inn. Tre slike hjørnesteiner skal nevnes, nemlig antikapitalismen, antimarxismen og kampen mot det parlamentariske system og demokratiet. Etter vår mening er antisemittismen tilstede og alt integrert i disse. Den sørger for å tildekke interne motsigelser og fungerer overbestemmende i forhold til selve den ideologiske sammenhengen. Vi skal også forsøke å angi hvorfor de sakskomplekser som disse hjørnesteinene står for, var egnet til å fange opp så forskjellige grupper som de som inngikk i den fascistiske massebevegelsen - uten at de samtidig fundamentalt sett var i motstrid med storindustriens og de tradisjonelle overklassers interesser.¹⁾

1) Antikapitalismen. Det som kjennetegnet den form for antikapitalisme som dominerte i NSDAP, var skillet mellom "snyltende" og "skapende" kapital (hvor den førstnevnte førte til det forhattede renteslaveriet), mellom "snyltende" bankkapital og "skapende" industrikapital. Skillet må sees i

sammenheng med angrepet på den internasjonale storkapital, på internasjonaliseringen av den tyske økonomi. Det var nettopp denne internasjonaliseringen som ifølge NSDAP truet den tyske kapital og dens ledere - ledere som ikke var ute etter profitt, men etter å skape nye arbeidsplasser.

Antikapitalismen fikk i tillegg en antisemittisk vending. Det var jødene som sto bak den "snyltende" kapital og den internasjonale storkapital. Jødernes internasjonale sammensvergelse mot det tyske folk spøkte i bakgrunnen. I propagandaen ble det da også knyttet an til forhold hvor jødene spilte en viss rolle: forholdet mellom pantelåner og håndverker, ågerkarl og småbonde, varehuseier og småhandler.

Egentlig har vi her å gjøre med en kritikk av kapitalens sirkulasjonssfære, en kritikk som ikke griper over på produksjonssfæren, på selve fundamentet for den kapitalistiske produksjon. Det ble dermed også mulig å dele kapitalismen opp i dens gode og dens dårlige sider. Oppdelingen kunne så tilpasses de former for protester i de ulike grupper som det gjaldt å fange opp.

En antikapitalisme som rettet seg mot bankkapitalen og varehusene, men som samtidig var ute etter å bevare den private eiendomsretten til produksjonsmidlene, var i overensstemmelse med interessene til det tradisjonelle småborgerskap i byene. For de nye mellomlagene som mer rettet protesten mot de store formerer og den form for "sosial urettferdighet" som skattesystemet representerte, var en slik antikapitalisme ikke uten videre akseptabel, noe som imidlertid kunne tildekkkes ved å spille på antisemittiske strenger. Overfor småbøndene gjaldt det å betone verdien av eiendomsretten og å knytte an til deres frykt for tvangsauksjoner. Samtidig var det viktig å frem-

heve de motsetninger mellom by og land som var blitt etablert gjennom tradisjonen.

En antikapitalisme som skulle fange opp så forskjellige interesser, måtte ikke bare være vag, men også elastisk. For å slå an og forene de ulike grupper i én bevegelse, var den egentlig anvist på et differensiert propagandaapparat. Uten en effektiv kanalisering av den "store antikapitalistiske lengsel" (Strasser) som fantes i massene, er det imidlertid vanskelig å forestille seg hvorledes en fascistisk massebevegelse i det hele tatt skulle ha kommet istand.

For storindustrien og de tradisjonelle overklasser var antikapitalismen problematisk nok. Riktignok rettet den seg ikke mot fundamentet for den kapitalistiske produksjon. En systembevarende omforming av den nevnte "lengsel" som dertil var egnet til å "binde" massene, var imidlertid ikke å forakte - noe som deres representanter visste å fremheve overfor Hitler. Det ble likevel fryktet at antikapitalismen etter en eventuell maktovertagelse kunne få reell innflytelse på politikken til NSDAP.

2) Antimarxismen. Antimarxismen vendte seg ikke mot arbeiderne (NSDAP fremhevet seg selv nettopp som et arbeiderparti), men lot den internasjonale arbeiderbevegelse som førte de tyske arbeidere og bragte dem bort fra den egentlige "nasjonale sosialisme". Det ble proklamert en åpen terroristisk kamp mot arbeiderbevegelsen og "marxismens jødiske lære" (Hitler). Noen distinksjoner mellom fagbevegelsen, SPD og KPD var det i denne forbindelse ikke nødvendig å opprettholde. Det viktigste lå i å betone faren fra den organiserte, kollektivt handlende arbeiderklasse som stadig rykket videre frem og som stadig truet

flere av de posisjoner som det tradisjonelle småborgerskap og de nye mellomlagene hadde inntatt.

Nå ble SPD og fagbevegelsen i breie kretser gjort ansvarlig for Weimarrepublikken og all den elendighet den etterhvert hadde ført med seg - og ikke uten en viss rett: SPD hadde deltatt i eller støttet opp om de fleste av republikkens regjeringer, fagbevegelsen hadde i høy grad akseptert de eksisterende tilstander og kjempet innen gitte rammer for virkeliggjørelsen av videre krav. Dette kan forklare det noe merkelige forhold at det faktisk lyktes for NSDAP å vende antikapitalismen til disse kretser mot SPD og fagbevegelsen, mot arbeiderbevegelsen (i tillegg kunne dens "jødiske lære" fremheves). Som sagt var det jo de bestående kapitalistiske tilstander og mindre selve grunnlaget for det kapitalistiske system som sto i fokus for denne form for antikapitalisme.

Det var lett å knytte antimarxismen an til de grupper som særlig kom til å utgjøre massebevegelsen. Småhandlerne og håndverkerne la skylden for sin tiltagende økonomiske og politiske maktesløshet på arbeiderbevegelsen, særlig funksjonærene "fryktet" proletariseringen med dens konsekvenser for privilegier og status, småbøndene var engstelige for den private eiendomsretten osv. I tillegg kunne aggresjonene mot de bestående tilstander bli oppfanget. Antimarxismen var slik sett egnet til å samle de ulike grupper og til å tildekke reelle motsetninger. At den var i storindustriens og de tradisjonelle overklassers interesser, skulle være klart nok.

3) Kampen mot det parlamentariske system og demokratiet. Antimarxismen innebar en spesiell distansering fra og kritikk av borgerskapets politiske fremgangsmåter og praksis. Hvorfor?

Ifølge NSDAP måtte den "marxistiske terror" bli møtt med aggressiv motterror. Det ble derfor nødvendig å bryte med borgerskapets forsiktighet, med troen på viktigheten av forhandlinger og kompromisser. Egentlig hadde borgerskapet ikke maktet sin oppgave: å bekjempe marxismen, å stanse arbeiderbevegelsens fremmarsj. Det parlamentariske system og demokratiet hadde følgelig spilt fallitt. En annen form for politikk sto på dagsordenen. I denne forbindelse ble det sentralt å betone nødvendigheten av førerprinsippet, autoritets- og lydighetsprinsippet, den sterke og "nøytrale" stat, fellesskapet kontra klassekampen osv.

Kampen mot det parlamentariske system og demokratiet var spesielt godt egnet til å fange opp massenes aggresjon (sml. som bakgrunn det tidligere anførte brudd i representasjonsforbindelsen). Aggresjonen kunne rettes mot det bestående system og dets forsvarere, mot de borgerlige partier og den politikk som disse (med stilltiende akseptering av SPD og fagbevegelsen) hadde ført. Ja, egentlig hadde de borgerlige partier etter NSDAP's mening blitt tvunget til å føre en slik politikk - av SPD og fagbevegelsen. Derfor det kjente motto: "kamp mot borgerlig feighet og marxistisk terror".

Hvorledes kunne kampen mot "borgerlig feighet" være i storindustriens og de tradisjonelle overklassers interesser? Kampen bidro til å diskreditere de demokratiske spillereglene (sml. deres egen avstandstagen fra de borgerlige partier, deres satsing på andre støttespillere) og til å forberede et diktatur som direkte kunne gå ut mot arbeiderbevegelsen. En effektiv avledning av hva aggresjonen egentlig rettet seg mot, var imidlertid nødvendig. "Syndebukkfilosofien" til NSDAP passet her

inn: var det ikke tilstrekkelig å rette søkelyset mot arbeiderbevegelsen, kunne jødene og deres "internasjonale sammensvergelse" trekkes frem.

Samler vi de anførte punkter med henblikk på deres evne til å fange opp massene, kan vi si: antikapitalismen med dens uttrykkeligjøgjøring av massenes "store antikapitalistiske lengsel" var avgjørende, men samtidig det mest problematiske. Antimarxismen fungerte som "fellesnevner" for de ulike grupper og passet godt til å tildekke det problematiske i antikapitalismen. Kampen mot det parlamentariske system og demokratiet samlet opp aggresjonen og var nødvendig for selve maktovertagelsen: diktaturet og den åpne terror mot arbeiderbevegelsen ble legitimert. Antisemittismen gjennomsyret alle disse punktene. Den ble eksplisitt kjørt frem når de motstridende interesser i massebevegelsen likevel truet med å bryte igjennom. At det ut fra en ideologisk sammenheng som den vi har antydnet, var åpnet for kontakter mellom NSDAP og storindustrien/de tradisjonelle overklasser, nøyer vi oss her med å slå fast.

Vi snakket tidligere om den fascistiske ideologiens mangel på en eksplisitt enhet. Denne mangel kan nå bli nærmere forklart: mangelen var nødvendig for å fange opp og holde fast på massene, for å tildekke de reelt eksisterende motsetninger. Forsøket på å fikserer eller utarbeide en eksplisitt enhet ville slik sett ha bidratt til en desintegrering av massebevegelsen som en fascistisk bevegelse. Den enhetliggjøgjøring av massene som faktisk fant sted, hadde følgelig en tilsynelatende karakter. Massebevegelsen forble da også hele tiden et spenningsfelt for motstridende interesser.

En form for enhet er likevel tilstede. Den kommer ikke

tilsyne hvis vi alene holder oss til interne anliggender, til ideologi bare i betydningen av et system av idéer og forestillinger. Vi har derfor prøvd å utlese eller konstruere den idet vi tok hensyn til den fascistiske ideologiens materielle eksistensform og dens funksjonsmåte. Før vi går inn på hva som menes med materiell eksistensform og funksjonsmåte, skal vi imidlertid behandle et annet sakskompleks.

Sentrale politiske idéer i den fascistiske ideologi.

Slik vi ser det inngikk det en rekke politiske idéer i den fascistiske ideologi, idéer som delvis har sin rot i andre ideologiske sammenhenger, delvis må bli forstått ut fra den særegne tyske tradisjon. På grunn av de anførte hjørnesteiner fikk idéene en spesiell utforming. De kom tilsyne i transformert form. Vi skal nevne noen idéer som vi anser som vesentlige.

1) Idéen om fellesskapet. Som Kühnl fremhever har idéen sin rot i den konservative ideologi hvor den fremfor alt hadde til oppgave å bevare og legitimere, de bestående herskestrukturene. Også innen marxismen er den sentral, knyttet til tanken om et samfunn som har opphevet klassemotsetningene og gjort slutt på utbytting og undertrykkelse. I den fascistiske ideologi ble fellesskapet fremstilt "som noe som alt fantes, gitt med eksistensen av folket fra naturen av".²⁾ Folket representerte det store livs- og skjebnefellesskap som alle hadde å innordne seg. De som var ute etter revolusjonære forandringer eller som av "naturlige grunner" plasserte seg utenfor fellesskapet slik som f.eks. jødene, ble ansett som folkefiender og måtte bekjempes.

I idéen om fellesskapet kom den "rückwärts gewandte Utopie" (Broszat) som preget den fascistiske ideologi til uttrykk.

Romantiserende bilder og klisjéer fra fortiden ble tatt i bruk. Den "sunne", "ekte", "naturlige" før-demokratiske ordning, bygd på familiestrukturen og folkets mytiske krefter ("Blut und Boden") ble besverget.

At en slik idé i sin fascistiske utforming vant respons i massene, må sees i lys av den sosiale usikkerhet som de som kom til å utgjøre massebevegelsen, var havnet i: fellesskapet suggererte en etterlengtet trygghet. I tillegg var den istand til å forene grupper som ellers (d.v.s. når det gjaldt økonomiske og politiske interesser) var splittet og å dekke over den manglende objektive solidaritet. Spesielt tilsvarte idéen imidlertid bestemte ønskeforestillinger innen det tradisjonelle småborger-skap: drømmen om å vende tilbake til en tilstand hvor verden enda var i orden, hvor samfunnet var oversiktlig og hvor hver enkelt ble verdsatt ut fra evner og ytelser, et samfunn av småprodusenter og småhandlere, hvor enhver hadde råderett over sin lille eiendom.

2) Nasjonalismen. Denne idé er nær knyttet til idéen om fellesskapet. Nasjonalismen hadde tidligere hatt en progressiv funksjon, nemlig som et våpen i borgerskapets kamp mot føydalisme og absoluttisme. Senere, etter etableringen av det borgerlige herredømme, tjente den bl.a. rettferdiggjørelsen av nasjonale maktkrav og av den økonomiske og militære utbytting som fant sted overfor andre folk (imperialisme). Den form for nasjonalisme som kom tilsyne i den fascistiske ideologi, hadde imidlertid sin bakgrunn i antiliberale og "folkelig"/antisemittiske forestillinger som alt før den første verdenskrig hadde gjort seg sterkt gjeldende i Tyskland. Etter krigsnederlaget og novemberrevolusjonen i 1918 overvintret de i de tallrike, høyre-

orienterte grupperinger som dengang oppsto. NSDAP utgjorde opprinnelig en av disse.

I den fascistiske ideologi hadde nasjonalismen til oppgave å forherlige den egne nasjon og å sveise massene sammen overfor en ytre fiende. Det gjaldt å stimulere kampviljen og å herde nasjonen. Massene skulle forberedes på en kommende krig. Samtidig kunne en slik nasjonalisme kompensere for manglende tysk verdensmakt og storhet. Forsmedlighetene ved Versailles-traktaten, ved den franske Ruhr-okkupasjonen osv. lot seg dekke over, likeså den voksende betydningsløshet og deklassering som særlig det tradisjonelle småborgerskap hadde blitt utsatt for. Politisk ble massene forespillet et fremtidig "Lebensraum" i østen, en heroisk herre-rase eksistens som skulle befri de fra alle økonomisk-materielle begrensninger.

3) Rasismen. Også rasismen hører hjemme i slike sammenhenger. Ikke bare hadde den som funksjon å styrke den nasjonale selvbevissthet. Den la skylden for all den eksisterende elendighet på jødene og andre folkefiender. Selv de som sterkest var rammet av deklasseringen, kunne bli gitt følelsen av å tilhøre de utvalgte. De ble interpellert som rase. Klassekampen ble tildekket. Den ble forvandlet til rasekamp.

At nasjonalismen i sin folkebiologiske og rasistiske form slo igjennom i NSDAP, var betinget av Hitlers egen innflytelse. "Artens evige kamp" gjaldt for han som en slags naturlov. Derav ble "retten til den sterkere" avledet. Jødedommen ble oppfattet "både som konkret og metafysisk verdensfiende, som en basill som forgiftet folkenes kraft og egenart".³⁾

4) Den sterke stat og førerprinsippet. Idéen om en sterk stat som var hevet over klassekampen og som kunne gripe inn som

en "nøytral" instans overfor de forskjellige gruppers interessekonflikter, var så å si arvet fra Bismarck og det tyske keiserrike, fra tradisjoner som på mange måter levde videre i Weimarerpublikken. Karakteristisk for den fascistiske ideologien er likevel "sammensmeltingen" av denne idé med et bestemt førerprinsipp, med den karismatiske fører. Føreren ble fremstilt som det reddende individ som uhindret av parlament og partier kunne bringe forholdene i orden igjen og fjerne alle forstyrrende og "nedbrytende" elementer. Noen legitimering eller rettferdiggjøring av førerens autoritet var ikke påkrevet. Det gjaldt å adlyde og underordne seg. Det tradisjonelle småborgerskap satte sin lit til at føreren ville gi det tilbake dets tidligere økonomiske sikkerhet og politiske innflytelse, de nye mellomlagene forventet seg en oppheving av den "sosiale urettferdighet" osv.

Ut fra førerprinsippet ble det nødvendig å "forme hele samfunnet i samsvar med lydighets- og befalingsprinsippet og å styrke autoriteten på alle samfunnets områder. For familien gjaldt det å styrke den faderlige autoritet, for utdanningsvesenet lærerens autoritet, for forvaltningen den foresattes autoritet og for økonomien kapitalistenes autoritet. Ledetråd for denne samfunnsorganisasjon er det militære med dets strenge over- og underordning".⁴⁾

Betoningen av lydighets- og befalingsprinsippet gikk sammen med en avstandstagen fra det borgerlige rettssystem. Lov og orden var noe som fremkom ut fra føreren alene. Slik ble det mulig å fange opp breie kretsers protester mot det bestående rettssystem, et rettssystem som ble gjort ansvarlig for mange av de vanskeligheter de var kommet opp i. Som Poulantzas frem-

hever⁵⁾ førte dette antijuridiske aspekt med seg en styrking av det moralske aspekt, en betoning av forestillinger som var knyttet til ære, plikt osv.

5) Militarismen. Ut fra de idéer som vi har nevnt, gir seg viktigheten av militarismen nesten av seg selv. Det var vesentlig å få betont krigsmentaliteten og å sørge for en total mobilisering alt i fredstid. Det ble derfor appellert til det fellesskap og den nasjonale begeistring som utbruddet av den første verdenskrig hadde bragt med seg. Samtidig ble de militære triumfer i 1864, 1866 og 1870/71 besverget. Krigsmentaliteten med dens fiksering av en ytre fiende og av det fremtidige "Lebensraum" kunne avlede oppmerksomheten fra de indre misforhold, fra spørsmål om hvorledes det praktisk-politisk skulle bli hamlet opp med dem.

I en slik ideologisk kontekst blir det militære ikke bare "forbilde for politiske og sosiale organisasjonsformer. Soldaten fungerer også som idealbilde av mennesket i det hele tatt, og krigen som høydepunkt av menneskelig selvrealisering".⁶⁾ Dette betinger betoning av bestemte dyder som mandighet og mot, disiplin og lydighet, troskap og ære.

Også for NSDAP som parti var det viktig å få gitt seg et militært preg. Partiet hadde sin egen halvmilitære kamporganisasjon (SA) som ble ledet av tidligere offiserer. Den militære utdanning og organisasjon sto sterkt i SA. SA tok så å si vare på "frontånden" for NSDAP.

Vi skal nøye oss med disse antydninger om noen av de politiske idéer som vant innpass i den fascistiske ideologien og da i en spesiell utforming. Nærmere historiske og idéhistoriske undersøkelser ville her ha vært på sin plass. En rekke andre

idéer burde også ha blitt nevnt. Det vi har prøvd på, er å få frem et knippe av idéer, idéer som nettopp hører sammen på grunn av de hjørnестener som vi tidligere satte opp, nemlig i forsøket på å utlese eller konstruere enheten i den fascistiske ideologien.

Som sagt tok vi ved utlesingen hensyn til den fascistiske ideologiens materielle eksistensform og funksjonsmåte. Dette innebærer at de idéer som vi har anført, ikke lar seg løsrive fra slike forhold. Hva de står for, lar seg egentlig først bestemme gjennom deres "praktiske realitet", d.v.s. gjennom deres "virksomhet" i partiet og i propagandaen. Vi kommer senere tilbake til deres "virksomhet" i propagandaen. Propagandaen er sentral for innøvingen av ritualer, ritualer som angir bestemte forestillinger og handlinger. De dyder som de politiske idéer bærer i seg, blir i denne forbindelse særlig viktige.

Vi har ikke forklart hvorledes disse idéene kunne være i pakt med storindustriens og de tradisjonelle overklassers interesser. Etter vårt syn må dette problemkomplekset sees i sammenheng med den forskyving i andre ideologiske kontekster som gjennomslaget av den fascistiske ideologi og propaganda i massene førte med seg, d.v.s. i sammenheng med krisen i den herskende ideologi og forsøkene på å overvinne den.

Den fascistiske ideologiens materielle eksistensform: NSDAP som parti.

Ved hjelp av sin ideologi og propaganda lyktes det NSDAP som parti å fange opp massene. En form for enhetliggjøring kom istand som også var egnet til å åpne for kontakter med stor-

industrien og de tradisjonelle overklasser. Enhetliggjøringen var kun tilsynelatende. De reelle interessemotsetninger og konflikter som var tilstede i massene, ble tildekket, men ikke utvasket. Som sagt forble massebevegelsen et spenningsfelt for motstridende interesser.

En viktig betingelse for tildekkingen var at NSDAP ikke direkte deltok i konfliktene. Som parti blandet det seg ikke inn for å løse dem. De skulle mestres gjennom propagandistiske virkemidler. NSDAP's egenvekt og relative autonomi overfor sin egen massebasis må bli sett i lys av dette. Partiet hadde ikke bare en massemobiliserende, men også en massedisiplinerende karakter. Samtidig ble imidlertid også selve partiet gjennomsyret av konflikter. Det kom til kontroverser, sjelden til åpne brudd (slike brudd ble oftest fremtvunget av ytre omstendigheter). Kontroversene var heller ikke av det slag at de fikk direkte virkninger overfor de organisasjoner som massene ble mobilisert i. Ja, disse hadde som partiorganisasjoner egentlig alt innebygd i seg mekanismer som stilte seg hindrende i veien for ideologiske kamper og oppgjør.

Hvorledes var dette mulig? Hvilken type parti var NSDAP? Vi skal trekke frem et par momenter i den hensikt å belyse den materielle eksistensform til den fascistiske ideologien. Noen av de materielle betingelser for dens "liv" og utfoldelse kan dermed bli klarlagt.

Karakteristisk for NSDAP i den periode vi her behandler, er dets mangelfulle institusjonelle og byråkratiske homogenitet. Førerprinsippet var gjennomført, et prinsipp som det egentlig aldri ble stilt spørsmålstegn ved. Hitler ble sett som "inkarnasjonen av nasjonalsosialismen". Selv omga han seg med en

halvt privat, halvt politisk stab som tok seg av partiets løpende administrative gjøremål. Staben hadde fullstendig underordnet seg Hitler og var lojale overfor ham som person.

Noe av den samme underordning og lojalitet finner vi hos de sentrale partiledere (lederne for propaganda, for finansene osv.) og hos partiets distriktsledere (Gauleiter). Ikke plikt-oppfyllelse som innen embetsvesenet eller det militære, men trofasthet var det avgjørende for partilederne. Så lenge de personlige forbindelser med Hitler var i orden, kunne de egentlig selv praktisere førerrollen innen sine områder, selv ta viktige beslutninger og initiativer. Partidirektivene spilte i NSDAP mindre rolle. Mellom Hitler og hans stab og partilederne fantes det heller ingen mektig partisentral som grep kontrollerende inn. Som Broszat betoner har vi her å gjøre med en delegering av førerprinsippet som hadde en "vertikal og personal oppsplitting av partiledelsen" til følge, en "sentrering av ledelsen hos enkelte personer", personer som i tillegg var plassert på forskjellige steder rundt om i Tyskland. I forbindelse med de regionale partiapparater snakker Poulantzas om den "sektorale sentralisme" i NSDAP.

De nevnte forhold betinget også en vidtrekkende selvstendighet på det ideologiske plan, både for partilederne og for de regionale partiapparater. Reelle diskusjoner av ideologiske spørsmål var på grunn av førerprinsippet utelukket. Synspunkter som sto i motstrid til hverandre kunne imidlertid uten vansker eksistere side om side i partiet. Det var tilstrekkelig ikke å være uenig med Hitler i ord. Hva Hitler sa og mente var likevel så vagt at det kunne tolkes etter forgodtbefinnende. Slik lot det seg gjøre å være "enig" med føreren uten at man delte de

oppfatninger som det fra offisielt partihold ble gitt uttrykk for.

For å forklare hva dette innebar, skal vi anføre et karakteristisk eksempel, nemlig synspunktene til den såkalte Strasserfløy (Strasser selv var en av de mest sentrale ledere i NSDAP og fungerte lenge som en slags generalsekretær for partiet). Strasserfløyen formulerte sine synspunkter i midten av 20-årene i den hensikt å presisere partiets opprinnelige program. En spesiell form for antikapitalisme kom her til uttrykk. Det ble snakket om den tyske revolusjon som skulle befri småborgerne og arbeiderne fra storkapitalens åk. Det økonomiske system som kapitalismen sto for og som førte til utbytting av de økonomisk svake, skulle tilintetgjøres. Tanken om en ikke-kapitalistisk stenderstat sto sentralt.

Innen arbeidslivet krevde Strasserfløyen bl.a. at de ansatte skulle være medeiere i bedriftene og ha del i ledelsen og i overskuddet. En betydelig del av storindustrien skulle komme i "allmenhetens eie", jorda skulle bli nasjonens eiendom. Oppdeling av storgodsene var forutsett - noe som også ville ha knekket storgrunneiernes makt og innflytelse.

Strasserfolkene oppfattet seg selv som nasjonalrevolusjonære og sosialister. Derfor var de ikke bare ute etter å vinne de mest utbytteste sjikt av det tradisjonelle småborgerskap og de nye mellomlagene, men også arbeiderklassen for nasjonalsosialismen. Arbeidernes interesser og krav ble følgelig forsvart. En rekke streiker ble støttet. En utbredt bruk av marxistisk terminologi og marxistiske argumenter lar seg påvise.

De direkte antikapitalistiske synspunkter som Strasserfløyen formulerte, kunne komme til uttrykk i partiet uten at det oppsto

åpne brudd. Strasser ble sittende som en av de mest sentrale partiledere. Dette skyldtes at det fra Strasserfløyens side aldri ble forsøkt å presse frem avgjørende ideologiske diskusjoner. Synspunktene hadde slik sett ikke noe politisk forpliktende ved seg. Da Hitler nedla forbud mot videre programdebatter (alt i 1926), adlød man føreren, noe som imidlertid ikke førte til at disse synspunkter ble fremmet med mindre kraft i de følgende år.

Noe oppgjør med denne form for antikapitalisme fra Hitlers side kom i den periode som vi behandler, ikke på tale. Strasser ble riktignok fjernet fra partiet mot slutten av 1932. Dette hadde likevel ikke sin bakgrunn i antikapitalismen og ideologiske anliggender.

Strasserfløyens synspunkter hadde som sagt ikke noe politisk forpliktende ved seg. Som andre synspunkter i partiet var de imidlertid viktige nok i et bestemt henseende: de reelle interessemotsetninger som fantes i massene, ble gjennom slike synspunkter representert i partiet, ja, i partiledelsen - selv om de objektivt var i motstrid med hverandre. Konfliktene ble tatt vare på, de gjennomsyret egentlig partiet, men på en egenartet og fordreid måte. De satte seg nemlig fast og slo seg ned som spenninger og rivaliseringer mellom de ulike partiledere på det personlige plan. I de kontroverser som utspilte seg, forutsatte hver enkelt av partilederne at Hitler når alt kom til alt sto for de synspunkter som de selv forfektet eller at han i alle fall kunne integrere de i seg - som "inkarnasjonen av nasjonalsosialismen". De måtte jo være "enige" med føreren, i den forstand som vi tidligere skisserte.

Den bredde i interesser som på denne måte ble representert

i partiet/partiledelsen, kan bidra til å forklare hvorledes det lyktes for NSDAP å fange opp så forskjellige grupper som de som kom til å utgjøre den fascistiske massebevegelsen. Strasserfløyen kunne f.eks. uttrykke den reelle aggresjon mot det kapitalistiske system som sådant og drømmen om et kvalitativt nytt samfunn, hvor storindustrien og de tradisjonelle overklasser hadde mistet sin makt. Den tok vare på interesser som Hitlerfolkene med sin "legalitetstaktikk" ikke klarte å uttrykke og tjente dermed til å integrere grupper (funksjonærsjikt, sjikt innen arbeiderklassen) som ellers ville ha blitt stående utenfor massebevegelsen.

I og med at de anførte synspunkter ikke selv var politisk forpliktende eller nødvendiggjorde ideologiske kamper, var de anlagt på propagandaen, ja, de var strukturelt sett alt anvist på den. Propagandaen utgjorde følgelig deres egentlige "eksistensmedium". Gjennom propagandaen fikk de som funksjon å mestre sine "respektive" grupper, tildekke motsetningene til de andre gruppene og å bevare de for den "store nasjonale bevegelse". Mens Strasser talte om kampen mot kapitalismen og imperialismen, om revolusjonen og det sosialistiske Tyskland for arbeidere i Berlin, lovpriste Darre (lederen av NSDAP's agrarpolitiske apparat) overfor bøndene den private eiendomsrett og fremstilte partiet som et "ekte" bondeparti". Hitler forhandlet på samme tid med representanter for storindustrien og de tradisjonelle overklasser.

Hvorfor de spenninger og kontroverser som eksisterte i selve partiet, ikke fikk direkte virkninger overfor de ulike partiorganisasjoner, har vi til en viss grad alt belyst. Nå nevnte vi også at disse organisasjonene selv hadde innebygd i seg

mekanismer som stilte seg hindrende i veien for ideologiske kamper og oppgjør, mekanismer som med andre ord bidro til å tildekke reelle motsetninger. Vi skal anføre et par punkter i denne forbindelse:

1) organisasjonene hadde en utstrakt selvstendighet i forhold til partiet og kunne dermed ordne opp i sine egne anliggender. spesielt bør her SA nevnes (det fantes egne SA-skoler for utdanning av ledere, egne SA-hjem osv.) som ofte direkte motsette seg de kontrollerende inngrep som partiet fra tid til annen ble tvunget til - for å dempe uroen hos storindustrien og de tradisjonelle overklasser overfor den brune massearmé. Like- så bør bli nevnt at basisorganisasjonene i NSDAP var yrkesmessig oppbygd. Det fantes egne organisasjoner for kjøpmenn, leger, lærere osv. Selvstendigheten førte til at disse organisasjonene kunne utvikle sin egenart og pleie sine spesielle problemer og interesser uten stadig å være tvunget til å ta hensyn til partiet.

2) Som det skulle ha fremgått, fantes det ikke noe alment forpliktende i den fascistiske ideologien som "bandt" organisasjonene og deres medlemmer. Felles var en vag følt "grunnholdning" - og førerprinsippet, her i form av førerdyrkelse (den kritikk av partiet og dets ledere som ofte fremkom i organisasjoner som SA og NSBO, gjorde holdt ved Hitler). Dette hadde til følge at organisasjonene kunne beholde sine "spesialideologier". Gjennom mer interne publikasjoner ble de idéer og forestillinger som preget de organiserte, bragt til uttrykk - uten at det kom til reaksjoner fra partiet. Snarere tvert imot! Dette "tilsvarte" nemlig den lag- og yrkesspesifikke propaganda som NSDAP praktiserte: de almene paroler og tomme forsikringer ble i denne

propagandaform konkretisert alt etter hvem (d.v.s. hvilke grupper eller organisasjoner) man hadde å gjøre med. Organisasjonene fikk slik sett bekreftet sine egne idéer og forestillinger.

3) Organisasjonene var temmelig lukket i forhold til hverandre.

Dette bidro til å forhindre utbruddet av direkte konflikter.

Stoff for konflikter var det nok av. Innen NSBO, en organisasjon som ble dannet rundt 1930 for å vinne fotfeste i arbeiderklassen, ble f.eks. streikeretten prinsipielt anerkjent.

NSBO deltok i en rekke lokale streiker. I streiken ved Berliner Verkehrsgesellschaft i november 1932 kom det til samarbeid med kommunistene. I en rekke publikasjoner ble kampen mot det borgerlige herredømme satt i høysetet. Det sier seg selv at slikt på ingen måte var i overensstemmelse med de interesser og spesialideologier som andre organisasjoner hadde til oppgave å ivareta.

I det foregående har vi forsøkt å fiksere noen av de materielle betingelser for den fascistiske ideologiens "liv" og utfoldelse. Hensikten lå på den ene side i å bidra til forklaringen av hvorledes det lyktes for NSDAP gjennom sin ideologi og propaganda å fange opp massene. Gjennom betoningen av de materielle strukturer var det viktig å forhindre inntrykket av at det her skulle dreie seg om noe planlagt eller "fabrikkert" (en slik tankegang ville lett bli fanget opp av den fascistiske ideologiens egen kontekst: føreren som den altoverblikkende, med overmenneskelige egenskaper).

På den annen side gjaldt det mer direkte å få frem denne ideologiens materielle eksistensform, d.v.s. de medier som den uttrykker seg i når den trer frem i form av tekster (skrifter, brosjyrer osv.). Etter vår oppfatning er ikke slike tekster først og fremst interessante med henblikk på en

teoretisk posisjon. Det ville uten tvil være vanskelig å finne noen teoretisk konsistens mellom "Mein Kampf", skriftene til de økonomiske eksperter som Hitler knyttet til seg fra ca. 1930 og publikasjonene fra NSBO. Felles er fremfor alt en vag følt og uttrykt "grunnholdning".

Dette betyr ikke at de bare er interessante ut fra sin funksjon (overfor partioffentligheten, overfor de ulike grupper (organisasjoner, overfor Hitlers "støttespillere"). Som tidligere nevnt er vi opptatt av å utlese eller konstruere enheten i den fascistiske ideologien under hensyntagen til dens materielle eksistensform og dens funksjonsmåte. I denne forbindelse er tekstene vesentlige nok. Ut fra en slik konsepsjon kan det bli utarbeidet ledetråder for interpretasjon og da nettopp med det mål for øye å få nærmere klarlagt hva den fascistiske ideologi og propaganda teoretisk og praktisk-politisk egentlig står for.

Den fascistiske ideologiens funksjonsmåte: propagandaen.

Etter å ha sett på hjørnesteinene i den fascistiske ideologien, de politiske idéer som inngikk i den og dens materielle eksistensform, kommer vi til dens funksjonsmåte, måten den ble praktisert på overfor massene, propagandaen. Nå henger formen for propaganda nøye sammen med egenarten til den ideologi den skal utsi. Det som karakteriserer den fascistiske ideologien er dens manglende eksplisitte enhet. En rekke ideologiske elementer er kjørt ihop uten at sammenhengen mellom dem kommer klart frem. Dette har følger for propagandaen: den er hverken ute etter å formidle et budskap eller en doktrine. Gjennom å spille på ulike ideologiske elementer - alt etter omstendig-

hetene og den gruppe som blir tiltalt - skal den fascistiske propaganda snarere bibringe visse bilder og visjoner. Den opererer altså med ideologiske elementer, men transformerer disse i bilder eller visjoner som har til oppgave å rette massenes blikk i bestemte retninger. På denne måten sørger den for ideologisk integrasjon. Det er dermed ikke et internt avledningsforhold mellom ideologi og propaganda. Propagandaen får sin egenvekt.

I og med at propagandaen skal bibringe bilder og visjoner, kan den konsentrere seg om få temaer. Disse gjelder det å hamre inn gjennom stadige gjentakelser. En innøving av ritualer finner sted, ritualer som er forskjellige fra de som massene tidligere var innøvd i - ut fra andre ideologiske sammenhenger. Denne form for innøving av ritualer (i forhold til den som "vanligvis" skjer og da gjennom skolen) støtter seg til og er egentlig anvist på terror. Propaganda og terror går hånd i hånd.

Hitler selv var svært opptatt av propagandaen. Det som interesserte og fascinerte ham (sml. kapitel 6 og 11 i "Mein Kampf"), var av mer teknisk karakter. Dette vil ikke si at NSDAP i 20-årene var mer teknisk avansert i sin propaganda enn andre partier. Snarere tvert imot. Fikseringen på de tekniske sider - betinget av propagandaens løsrivelse internt og avledningsmessig fra ideologien - førte imidlertid til at partiet (når det økonomisk fikk anledning til det) kunne benytte seg av den nye teknologi som ble utviklet rundt 1930; mer effektivt enn andre partier.

I det følgende skal vi først kaste et blikk på den mer generelle propaganda, deretter på den lag- og yrkesspesifikke propaganda. Vi konsentrerer oss om "formelle" anliggender.

NSDAP nådde i 20-årene frem til massene først og fremst gjennom massemøter. Hitler, men også andre ledere som Gobbels og Strasser, var eminente talere. De offentlige taler på masse-møter (massemøter ble hyppig arrangert og omhyggelig planlagt) var hovedvåpnet i propagandaen. Også partikongressene, fra 1927 i Nürnberg, hadde som arrangementer sine propagandistiske virkninger. Og terroren? SA var med overalt - for å verne om møtene, som det het, d.v.s for å hamle opp med opposisjonen og skape publisitet (sml. de såkalte "Saalschlachten"). SA var hovedinstrumentet for NSDAP når det gjaldt politisk terror, en terror som ble satt inn der, hvor propaganda ikke strakk til. Gjennom sine appeller, oppmarsjer og musikk-korps med militært tilsnitt sørget SA for den "riktige stemning". SA fikk en avgjørende betydning i "kampen om gaten" (tidligere hadde sosialdemokratene og kommunistene dominert gatebildet), stor nok til å skaffe NSDAP oppmerksomhet og publisitet i vide kretser.

I forhold til masse møtene og "slagene" spilte nasjonalsosialistenes presse en mer underordnet rolle, selv om Hitler tillot den stor vekt. Dette skyldtes ikke bare tekniske og finansielle vanskeligheter. Overføringen av den fascistiske propaganda i det trykte ord, voldte problemer. Bilder og visjoner, avstemt etter omstendighetene og et bestemt publikum, lot seg ikke så lett formidle skriftlig. Diskusjoner var dessuten uønsket, likeså teoretiske utredninger. En viss løsning ble etterhvert funnet: korte ledere som umiddelbart samlet oppmerksomheten og som gikk rett på sak, som oftest på den nasjonalsosialistiske bevegelse selv: rapporter fra møter, demonstrasjoner, begivenheter som var viktige for partiet osv.

I 1929, altså et år før NSDAP's første valgsuksess, forandret

forholdene seg. Hitler allierte seg med Hugenberg, lederen for det tysk-nasjonale konservative parti og eier av Tysklands største presse- og filmimperium, en mann som i tillegg hadde gode forbindelser i industri- og finansketser. Hitler fikk plutselig direkte tilgang til massene. De store tyske avisene ga han brei og fordelaktig omtale, filmavisen presenterte han og "hans" bevegelse på kinoene rundt omkring i Tyskland.

Omtrent på samme tid mottok Hitler og NSDAP storstilt økonomisk hjelp fra storindustrien. Dette gjorde det mulig å benytte seg av den nye teknologi som var blitt utviklet. I løpet av 1930 ble mikrofoner og høytalere standardutstyr på partiets møter. Møtene selv fikk en størrelsesorden som tidligere var utenkelig. For å illustrere styrken i NSDAP's propaganda på denne tid skal vi trekke frem noen forhold fra de to valgkampene som fant sted i forbindelse med presidentvalget i 1932⁷⁾: i den første valgkampen ble det holdt 34.000 offentlige møter og distribuert 8 millioner pamfletter. Partiavisen ble trykket opp i enorme opplag. Fargerike plakater hamret inn enkle og effektive politiske slagord. Partiet produserte sine egne filmer som ble vist på store friluftsmøter. Under den andre valgkampen ble det distribuert 50.000 grammofonplater med Hitler-taler. Høy propagandaverdi hadde Hitlers første "Tysklands-flyging". Han reiste med fly "over" Tyskland og besøkte i løpet av seks dager 21 byer, støttet av slagordet "Hitler over Tyskland", noe som nettopp fremkalte inntrykket av Hitler som den overalt nærværende, som en person med overmenneskelige egenskaper.

I den mer generelle propaganda gjaldt det ved hjelp av almene paroler og tomme forsikringer å sette massene i stemning og å bibringe dem bestemte bilder og visjoner. Presise utsagn om

konkrete problemer måtte unngås. I den lag- og yrkesspesifikke propaganda var det imidlertid nødvendig å konkretisere parolene og forsikringene. Det måtte bli tatt hensyn til de ulike grupper. Det var nettopp viktig å få artikulert og tatt vare på deres spesielle interesser samtidig som det ble sørget for å avskjerme dem i forhold til hverandre. Først på denne måten kunne utbrudd av åpne konflikter bli forhindret. Dette forklarer hvorfor det var av så stor betydning for NSDAP å få bygget opp basisorganisasjonene yrkesmessig, ja, å organisere massene helt ned på bransjenivå.

Konkretiseringen innebar at de ulike grupper ble snakket etter munnen uten at dette førte til at partiet kom ut av balanse. Mens det f.eks. innen NSBO ble gitt støtte til kravet om en økning av reallønnen, kjørte Hitler i andre forbindelser på viktigheten av å få forhindret fagforeningsmessig lønnskamp. Hans Jäger konstaterer alt i 1932: "Så lover nasjonalsosialismen arbeideren høyere lønn, arbeidsgiveren lavere lønn, forbrukeren lavere og bonden høyere toll. Derfor ser arbeidsgiverne i Hitler redningsmannen fra bolsjevimsen ... småborgerne frelseren ut av krisen, gjenoppvekkeren av det folkelige fellesskap og befrieren fra det utenlandske åk ... bøndene jordbrukets protektor ...". "I det små" sier Jäger videre "har dette prinsipp alt hevnet seg et par ganger. I Rothenburg og der Tauber ble det en gang ved en feiltagelse utdelt flyveblader til bøndene der som var bestemt til havnearbeiderne i Hamburg og som inneholdt et anstrøk av sosialisme. Distribuentene fikk da også av denne grunn på pukkelen av sine egne meningsfeller".⁸⁾

Som tidligere nevnt består en av de sentrale oppgaver for den fascistiske propagandaen i innøving av ritualer, ritualer som stifter bestemte praksisformer og som dermed setter bestemte

rammer for forestillinger og handlinger. Disse forestillinger og handlinger er forskjellige fra de som fremkommer ut fra andre ideologiske sammenhenger. Slik sett er det propagandaen som gjør praktisk eller gir praktisk realitet til de ideologiske elementer/politiske idéer som inngår i en ideologisk sammenheng. Hva de innebærer og står for på forestillings- og handlingsplanet, kommer tilsyne. Idéen om fellesskapet avler bestemte holdninger overfor andre: man "ser" så å si de andre enten som fiender (demonstrerende arbeidere, jøder) eller venner. Militarismen med sine "dyder" som mandighet og ære, impliserer bestemte former for adferd osv. En ideologi uten propaganda (hvis det i det hele tatt er berettiget å snakke slik) forblir et rent tankeanliggende. Dette betyr selvfølgelig ikke at ideologien går "forut" for propagandaen i en eller annen tidsmessig forstand.

Skal propagandaen lykkes i å innøve ritualer på den anførte måten, forutsettes det imidlertid mer enn taler, møter, presse osv., mer enn avansert teknologi, men også mer enn godt oppbygde organisasjoner. Det forutsettes noe "forbindende", noe som overskrider den type "sammensveising" av folk som skjer i slike sammenhenger, det forutsettes en offentlighet.

Den fascistiske offentligheten.

Med offentlighet mener vi her en spesiell organisering av individers eller grupperes erfaringer slik at et fellesskap fremkommer som individene/gruppene identifiserer seg med. Først herigjennom får praksisformene - som rammer for forestillinger og handlinger - en almen og forpliktende karakter. Den fascistiske offentligheten, d.v.s. den fascistisk organiserte offent-

ligheten, uttrykker "foreningen" av den fascistiske ideologi og propaganda og individers/grupperes erfaringer. Slik sett betinges den altså av disse individers/grupperes opplevde forhold til sine eksistensbetingelser (uttrykkelig gjort i bestemte erfaringer og artikulert i bestemte ønsker og krav) - eksistensbetingelser som blir produsert av den økonomiske utvikling og av ulike typer politiske prosesser - og av den fascistiske ideologi i dens funksjon som propaganda.

Vi har ikke her å gjøre med en "forening" av to likeverdige forhold. Gjennom "foreningen" sørger nettopp den fascistiske ideologi og propaganda for å finne sine konkrete samfunnsmessige uttrykksformer. Den mobilisering av individer som kommer istand, resulterer i en fascistisk preget og formet massebevegelse.

Vi kan ikke her og nå gå nærmere inn på den fascistiske offentligheten. Vi skal bare nevne at en undersøkelse av den (en offentlighet altså som overskrider det særlige og spesielle som kjennetegner den "sammensveising" av folk som skjer gjennom et møte, gjennom lesing av bestemte aviser, gjennom medlemskap i en organisasjon osv. og som stifter et fellesskap) må ta hensyn til betydningen av de følgende punkter:

- 1) flaggene (Hakekorset, men også flaggene til de ulike organisasjonene), hilseformene ("Heil Hitler") og tiltaleformene ("Genosse"), hvorigjennom man gjenkjente andre som sine "egne", sangene (ofte sosialistiske kampsanger som ble gitt en passende tekst, her, som mange ganger ellers, en overtagelse fra den marxistiske tradisjon), parader, fester og større sammenkomster (slik som de årlige partikongresser).
- 2) gatebildet (kampen om og erobringen av gaten) og de synlige tegn på bevegelsens nærvar og styrke (plakater, oppmarsjer med banner og musikk-korps), nyhetsformidlingen (hva det ble skrevet

om i pressen og snakket om i radioen og på hvilken måte, sml. den forskyving i andre ideologiske sammenhenger som vi tidligere nevnte), den almene "atmosfære" (hva "man" pratet om, var opp-tatt av, anså som viktig og aktuelt osv.)

3) etableringen av en "felles" omverden og fremfor alt en "felles" tradisjon (gjerne knyttet til minnesmerker, bygninger osv.) som den aktuelle situasjon og fremtiden lot seg tolke i lys av.

Etter vårt syn får først gjennom slike forhold bestemte praksisformer en almen og forpliktende karakter. Vi har egentlig her å gjøre med interpellasjoner av individer som konstituerer de som subjekter for den fascistiske offentlighet og dermed som "felles" agerende. Den mobilisering av individer som kommer istand, resulterer i en fascistiske preget og formet massebevegelse som kan settes inn politisk i bestemte øyemed.

Slik er vi kommet tilbake til den problemstillingen som vi helt i begynnelsen skisserte og da til den del av den som vi ikke har fått sagt så mye om: implikasjonene og konsekvensene for de politiske endringer som fant sted i Tyskland fra ca. 1930 og utover og som kulminerte i den fascistiske maktovertagelsen. Det skulle ha blitt klart at en undersøkelse av den fascistiske offentligheten utgjør en viktig forutsetning for en mer utviklet behandling av denne problemstillingen. En slik undersøkelse må på den ene side bygge på kunnskaper om den fascistiske ideologi og propaganda, på den andre side på kunnskaper om individers og gruppers erfaringer - som uttrykkeliggjøring av deres opplevde forhold til sine eksistensbetingelser - og dermed på kunnskaper om de økonomiske og politiske prosesser som foregikk i den periode vi her har konsentrert oss om.

Først gjennom en mer utviklet behandling av den anførte problemstillingen kan mekanismene for den fascisering av massene som dengang skjedde, bli klarlagt. Slike mekanismer skulle kunne lære oss om hvorledes fascisering fremkommer, "virker" og setter seg fast og gjør oss istand til å vurdere spørsmålet om vi idag - i vårt samfunn eller i samfunn som vi ellers økonomisk og politisk sammenligner oss med - står overfor fasciseringsprosesser eller om dette er en feilaktig måte å snakke på.

Noter.

- 1) Sml. min artikkel om NSDAP i Vardøger, nr. 10, s. 102f. hvor også den økonomiske og politiske situasjon til de ulike grupper blir behandlet.
- 2) Kühnl: Borgerskap og fascisme, Oslo 1974, s. 82. Vi støtter oss delvis til Kühnl i det følgende.
- 3) Broszat: Der Staat Hitlers, München 1971, s. 34.
- 4) Kühnl, s. 83.
- 5) Poulantzas: Faschismus und Diktatur, München 1973, s. 271.
- 6) Kühnl, s. 91.
- 7) Sml. Zeman: Nazi Propaganda, London/New York 1973, s. 30f.
- 8) Hans Jäger: "Das wahre Gesicht Hitlers und der NSDAP", her sitert etter Hennig i Småborgerskap og Fascisme, Kongerslev 1977, s. 24.